

על ההבחנה הרצויה בין פונטיקה לפונולוגיה בסוגיית עיצורי הלוע בעברית הישראלית

1. הבעיה

מקובל להבחין בשני ניבים בעברית המדוברת: העברית הישראלית הכללית והעברית המזרחית (בלנק תשי"ז; 1964, 1968; טנא 1968; מורג 1969). ניבים אלה נבדלים זה מזה בתחומי לשון שונים ובהם בתחום ההגה. אחד ממאפייני ההגה המבחינים הוא קיומם או היעדרם של עיצורי הלוע h ו- ħ , המתייחסים אל האותיות ח' ו-ע' עיצורים אלה מצויים במערכת ההגה של הניב המזרחי ונעדרים ממערכת ההגה של הניב הכללי. זו נקודת המוצא שהכול מסכימים לגביה.

העברית המזרחית משתנה ומתפתחת כמו כל ניב וכמו כל שפה, וכך גם מערכת ההגה של דובריה. חוקרי לשון אחדים שעסקו בהתפתחויות בתחום ההגה של העברית המזרחית חקרו גם את המגמות בהגיית עיצורי הלוע בניב זה. המעיין בגוף המחקר העוסק בנושא זה מתרשם שהדיונים השונים מצביעים לכאורה על מגמות הפוכות. מצד אחד, מחקרה של שפר-דוונס (1978, 1980) ובעקבותיו דבריו של שתיל (2013) מצביעים על היחלשות העיצור הלועי ħ לעומת יציבות ה- h בקרב דוברי עברית מזרחית. מצד אחר, מחקריהם של בן-טולילה (תשמ"ג, תשמ"ו, תשס"ב) ושורצולד (תשמ"א, תשמ"ה) מראים כי בתהליך טמיעתם הלשונית של דוברי עברית מזרחית בעברית הישראלית הכללית, נטישת הלועי h קודמת לנטישת ה- ħ , ולשונם של דוברים רבים מצויה במצב ביניים: יש בה ħ אך אין בה h (נוימן, תשע"ג).

לכאורה לפנינו סתירה. בהינתן שבעברית המזרחית יש לכתחילה גם ħ וגם h , והיות שנוכחותם של עיצורים אלה הולכת ומדלדלת בגוני הביניים של ניב זה, וזאת בתהליך שבסופו דוברי העברית המזרחית נעשים דוברי עברית כללית, נשאלת השאלה איזה משני העיצורים "הולך קודם". לשאלה זו שתי תשובות אשר עלולות להיראות סותרות בעין בלתי מחומשת. יישובה של הסתירה לכאורה ימצא בהבחנה הרצויה בין פונטיקה לפונולוגיה.

2. פונטיקה ופונולוגיה

הפונולוגיה מתארת את מצאי ההגאים המבחינים במערכת הגה נתונה ואילו הפונטיקה עוסקת במימוש הפיזי של הגאים אלה (לאופר, תשס"ח). למשל, על פי **תיאור פונולוגי** של העברית בת זמננו מערכת ההגה של העברית כוללת את ההגה /l/; איש אינו מטיל ספק במעמדו הפונמי של הגה זה בעברית. ואילו על פי **תיאור פונטי** של רצף הדיבור בעברית, ניכר כי ביצועו של ההגה עשוי להיחלש בסוף הברה, כמו במיליות **של וכל** בביטויים השכיחים [bsəfóʃdavar] 'בסופו של דבר', [lókəkax] 'לא כל כך' וכן בדיבור מהיר במילית **אל**, למשל [ätigábi] 'אל תיגע בי'. ועוד, הגם שאיש אינו מפקפק במקומו של ההגה /r/ במצאי ההגאים בעברית, מקומו נפקד במבטים מהירים של מילים שכיחות מאוד, כגון [tsələxšóv] 'צריכה לחשוב' או [tsələléxet] 'צריך ללכת'. השמטת הגאים והיחלשותם בביטויים שכיחים ובדיבור מהיר נפוצות בלשון הדיבור בכלל ובעברית הדבורה בפרט. על סמך הבחנה זו בין פונטיקה לפונולוגיה נבחן את התפתחות עיצורי הלוע בעברית בכלל ובעברית המזרחית בפרט.

3. חולשת עיצורי הגרון והלוע בעברית הקדומה: פונטית או פונמית?

התשובה על שאלת המחקר באשר לתהליך היחלשות עיצורי הלוע בעברית המזרחית אפשר שתסתייע בנקודת המבט שמציעים נתונים על תהליכים דומים ברבדים קודמים של העברית ובשפות שמיות אחרות, שמערכות ההגה שלהן מקיימות או קיימו בעבר את עיצורי הלוע, ובמיוחד ניבי הערבית השונים. כפי שנראה בסקירה להלן, שהיא חלקית ובלתי ממצה, שפות שמיות אחדות איבדו את עיצורי הלוע, ואילו ניבי הערבית כמעט כולם מקיימים את עיצורי הלוע ברמה הפונולוגית. בחינת עוצמת הביצוע הפונטי של עיצורים אלה, לעומת זאת, מראה על היחלשותם בנסיבות פונטיות מסוימות. באשר לעברית הקדומה, היעדר חומר לשוני מוקלט מאלץ את חוקרי מערכת ההגה של רבדים אלה של הלשון להסיק מסקנות אפשריות ולנסח הכללות זהירות על סמך עדויות מטא-לשוניות ועל סמך עדויות כתיב באשר זה מגלה חוסר עקיבות.

3.1. היחלשות עיצורי הלוע בערבית המדוברת

דוברי עברית מזהים הגיית עיצורי הלוע הֵ ו-וּ הן עם עברית מזרחית, הן עם ערבית, ועל כן פרטים אחדים על מצבם בניבי הערבית יוכל להציע נקודת מבט כללית יותר על התופעה הנדונה. ובכן, אין כמעט ניב ערבי שעיצורי הלוע הֵ ו-וּ אינם חלק ממערכת ההגה שלו. ולמרות שכיחותם הנמוכה בלשונות העולם, ובניגוד לצפוי על סמך נתון זה, הם נרכשים בשלב מוקדם יחסית ברכישת הלשון. ואולם, בניבים אחדים, ביצועם של עיצורים אלה

נחלש בנסיבות פונטיות מסוימות. למשל, על פי קוריינטה (2006 : 101) בערבית אנדלוסית העיצורים h ו- ʕ נאלמים כאשר הם במעמד העיצור הראשון בצרור עיצורים הסוגר הברה (in prejunctural position). פעילי (1919 : 19) מתאר את לשונו של כפר עבדה, השוכן לחוף הים התיכון כ-50 ק"מ מצפון לבירות, ומציין כי ביצעו של העיצור ʕ נחלש במעמדים פונטיים מסוימים, איך אינו מפרט באילו נסיבות. ועוד, בניב הערבי המדובר בקילקיה, חבל ארץ בדרום טורקיה, חולשת עיצורי הלוע אינה תלויה בנסיבות פונטיות, אלא חברתיות (פרוחזקה 2006 : 390), שכן היגוים החלש מאפיין דוברים צעירים ובני ערים (young and urban speakers). שני סוגי החולשה בהגיית הלועיים המובאים לעיל שייכים לשתי קטגוריות שונות: האחת **פונטית-חיתוכית**, הנובעת מקושי יחסי במימוש ההגה בנסיבות פונטיות מסוימות, האחרת **פונולוגית-חברתית** שעניינה דחיית ההגה ממערכת ההגאים בשפה בשל זיהויו עם קבוצה חברתית חסרת יוקרה.

יהודי תימן ומבטאם העברי מזוהים בראש ובראשונה, בקרב דוברי עברית ישראלית, עם הגאי הלוע (דיוויס, 1984). על רקע עובדה זו, העדות בדבר נשילת ההגה הלועי ʕ בניב של ערבית תימנית תישמע לקוראי דברים אלה מפתיעה ביותר. ואולם, רבין (1951 : 127) מביא עדויות להגיית הלועי ʕ כסדקי ? באזור חודידה, החלק התימני של חבל תהאמה (וכן על היחלשות ʕ בניב של צנעא). ובכן, חבל תהאמה בחצי האי ערב הוא מישור החוף הנושק לים האדום. אזור זה משתרע ברובו בערב הסעודית ובחלקו הדרומי בתימן. המפה להלן (גרינמן, 1979 : 49) מסמנת את החלק המרכזי של תהאמה התימנית שבו מדובר הניב והדברים המובאים לצדה הם תרגום חופשי חלקי מסעיף 3.2.1 במחקרו של גרינמן (1979), (54 :

אחד המאפיינים שדוברי ניבי הערבית בתימן מזוהים עם הניב של אזור מרכז תהאמה הוא מימוש הפונמה הערבית עיין ? בסותם סדקי ? מימוש זה מתרחש בכל הסביבות הפונטיות והוא מוטמע כה חזק עד כי הוא ניכר גם לצד מאפייני לשון המצביעים על שימוש במשלב גבוה. אינפורמנטים רבים מספרים אנקדוטה מעניינת על חוזקו של מאפיין זה :

בתקופת מלחמת האזרחים בתימן בשנים 1962-1967 בנו של אחד ממנהיגי הדת של אל-חודידה נסע ללימודי דת במכללה האסלאמית אל-אזהר בקהיר. להפתעת משפחתו, הצעיר חזר מקהיר חודשים ספורים אחרי שנסע ללימודיו. הסיבה לחזרתו המפתיעה של התלמיד הייתה סילוקו מהמכללה האסלאמית בגלל חדירת מאפיין זה של לשון דיבורו, היינו 'הגיית עיין כהמזה', אל קריאת הקראן. הקריאה בקראן בלא עיין לועית לא הייתה מקובלת על מדריכו.

אין חשיבות רבה למידת האמת בכל פרטיו של הסיפור ולשאלה אם הבעיה הלשונית הייתה הסיבה היחידה לסילוקו של התלמיד מהמכללה. הפרט המשמעותי בסיפור זה הוא שעצם קיומו מצביע על רגישות תושבי האזור לניב המדובר בו ולמאפיין זה במיוחד. זאת ועוד, תפוצתו של הסיפור על ביצוע ʕ / כסותם סדקי אף במשלב הגבוה ביותר תואמת למעשה את כל הנתונים שבהקלטותיי.

עינינו הרואות, אפילו בערבית, הנחשבת במידה מסוימת למייצגת הטיפוס השמי הבסיסי, גם אם לא בהכרח בצדק, עיצורי הלוע חשופים להיחלשות פונטית ובמקרים נדירים אף להיעלמות פונולוגית. היחלשות פונטית משמעה ביצוע חלש או אפסי של פונמה קיימת, והיעלמות פירושה הישמטות מוחלטת של אחד ההגאים ממערכת ההגה כולה. שני סוגים אלה של תופעות מתרחשות בלשונות כל הזמן, וכך קרה וקורה גם באשר לעיצורי הלוע בערבית ובשפות שמיות אחרות. הלשון האכדית איבדה את עיצורי הלוע בשל המגע של דובריה עם דוברי הלשון השומרית. מקום החיתוך הלועי נעדר גם מרבים מניבי הארמית, ובכללם ניבים אחדים של ארמית יהודית. על רקע הדברים האלה נסקור בקצרה את התנהגות עיצורי הלוע בעברית לדורותיה.

3.2. הלועיים בלשון המקרא: כתיב וניקוד

למרות היעדר גישה ישירה אל הלשון העברית הקדומה, ידוע במחקר תולדות הלשון העברית על היחלשות פונטית שיטתית של עיצורי הגרון והלוע בלשון המקרא. מקובל לציין את היעדר הדגש בצורות כגון שִׁחַק, אשר צפויה בהן הכפלה על פי המשקל, והמחקר למד מכך על חוסר היכולת להגותם בהכפלה (רנדסבורג, 1997). ועוד, צורות פועל מיוחדות שניקודן אינו צפוי מלמדות גם הן על חולשת עיצורי הלוע (לרנר, תשמ"ג). עדויות אלה, המסתמכות על הניקוד בלבד, קובעות את חולשתם של הלועיים בוודאות לתקופת הניקוד הטברני, היינו המאה השמינית לספירה, והיה אפשר לחשוב שבתקופת הדיבור העברי עיצורים אלה לא התאפיינו בחולשה פונטית. ואולם, עדות הכתיב מקדימה חולשה זו אל תקופת הדיבור העברי. כך, השוואת הזוג נָחַל ~ הִנְחִיל עם הזוג נָפַל ~ הִפִּיל מראה שהכפלת העיצור /h/ לא התאפשרה בלשון המקרא לא רק בהיעדר דגש על פי מסורת ההגייה של טבריה, המאוחרת יחסית, אלא גם על פי מסורת סופרי המקרא, הקדומה לניקוד באלף שנים ויותר (בלאו, תשמ"א). וחולשתו הפונטית של החוכך הלועי ניכרת לא רק בהיעדר ההכפלה כפי שמשקף הניקוד, אלא גם בהשמטה ובהמרה על סמך הכתיב. כך, המיליות השכיחות עֶל-כֶּן, עֶל-פִּי ועֶל-יָד מוחלפות בהדרגה, ככל שספרי המקרא מתאחרים, בחלופות חסרות עי"ן: לָכֵן, לָפִי, לָיָד (נוימן, 2009). ועוד, מן השורש פ-ת-ע נגזר תואר הפועל המקראי פְּתָאם, הכתוב תמיד באל"ף (נוימן, 2011). בלשון המקרא החולשה פונטית ואינה פונולוגית, כלומר אין סימנים מובהקים לערעור מעמד הלועיים כיחידות מבחינות בשפה.

3.3. הלועיים בתעודות עבריות מארץ ישראל שלאחר תקופת המקרא

בלשון המגילות הגנוזות מקומראן ניכרת חולשת עיצורי הגרון והלוע על סמך כתיבים מתחלפים ובלתי יציבים. קוטשר (תשי"ט) מביא מקרים אחדים של כתיב באל"ף במגילת ישעיהו כנגד כתיב בעי"ן וכן חילופי גרוניות אחרים ומסכם (תשי"ט: 401): "הגרוניות

והלועיות נתערערו בפי כותב המגילה. " על פרשיית עיצורי הגרון והלוע מסכם קימרון (1985 : 25-26) :

In non-formal manuscripts – and very occasionally in formal ones – there are a number of spelling irregularities involving gutturals. A guttural may be omitted (and perhaps inserted later above the line); or one guttural may be miswritten for another (and often emended subsequently); it may even happen that vowel letters near gutturals are miswritten. Hence we can conclude that gutturals in the Qumran pronunciation were weakened. This fact is not reflected in the formal texts simply because of the effort made to preserve the historical spelling.

באשר ללשון העברית שדוברה בקומראן, לגיטימי לשאול אם שונות הכתיב המתייחסות אל עיצורי הגרון והלוע משקפת תופעה פונטית מזדמנת של חולשה בהגייה או שמא היא מצביעה על ביטול תפקידם כקטגוריה חיתוכית מבחינה, כלומר כפונמות. אם התופעה מזדמנת, הרי שלפנינו חולשה פונטית כמו בלשון המקרא, והפונמות בעינן עומדות. אבל אם הכתיבים האלה מצביעים על מצב קבוע, שרק שמרנות הכתיב אינה חושפת אותו במלוא היקפו, הרי שלפנינו תופעה של ביטול פונמות, הנובעת מתהליך שהחל בחולשה פונטית שסביבת תחולתה נעשתה בלתי מותנית. כפי שנראה להלן, לאור הגיוון בעדויות חולשה פונטית תיתכן בניב מקומי אחד ואילו בניב אחר בזמן אחר תיתכן השמטה מלאה. נוה (1996 : 263-264) מוסר פרטים מעניינים באשר לכתיבים אותנטיים של סופרים בלתי מיומנים, והדוגמה הראשונה לקוחה משטר חוב ובו פועל מן השורש פ-ר-ע :

It is well known that in Jewish Palestinian Aramaic and in Contemporary Hebrew the gutturals weakened. There is evidence that not only *alef*, but also *'ayin*, *het* and *he* were not pronounced. Thus in a Hebrew deed of debt from the second year of the Bar Kokhba Revolt we read "that I should repay (it) to you at any time you te[l]l me". In the word שאפרך the *'ayin* is missing; it should have been שפּרעך. In some synagogue inscriptions (5th-6th century) we find interchanges of these letters as a result of the weakening of the gutturals: קרועה instead of קרוּחָה "bald"; קצע for קצח "black cumin"; מתעשרין for מתאסרין "(they) are to be tithed"; הדָּה עבִידתָּה for חֲדָה אבִידתָּה "this work".

נוה (1996 : 264) מוסיף כי השם **שמעון** נהגה šimon בלי ך בירושלים שלסוף ימי בית שני, וזאת לאור הכתיב **שמוען**, שבו העי"ן נוספת במקום בלתי צפוי, ובמיוחד לאור הכתיב הנפוץ **שמון**. אף כי מפתה לחשוב על היגרעות הלועיים מן המערכת הפונולוגית, יש לסייג ולומר כי כשם שהמילה המקראית פְּתָאם (מן השורש פ-ת-ע) אינה מעידה על היעלמות

מערכתית של ההגה, כך גם שמות פרטיים וכתובים מזדמנים יכולים להעיד על חולשה פונטית, אך לא לאו דווקא על היגרעות מן המערכת הפונולוגית.

3.4. הלועיים בכתבי היד של לשון חכמים: לשון התנאים ולשון האמוראים

באשר ללשון חכמים המדוברת, היינו לשון התנאים של ארץ ישראל, מצבם המעורער יחסית של עיצורי הגרון והלוע בל"ח א' עולה מן הכלל שמביא התלמוד הירושלמי (ברכות ד, ד): "תני אין מעבירין לפני התיבה לא חיפין [חיפין] לא בשנין [בית-שאנין] ולא טבעונין מפני שהן עושין חיתין היתין ועינין אינין" (ויינברג, 1985: 136). עדות מטא-לשונית זו מצביעה אמנם על ערער עיצורי הלוע באופן כללי, אבל היא גם מלמדת על המצב הסוציו-לשוני המורכב בגליל. בני הערים דוברי היוונית לא הכירו עיצורים אלה בלשונם, והעברית הליתורגית שבפיהם נהגתה בלעדי חי"ת ועי"ן לועיות, כמו קריאת העברית הליתורגית בפי דוברי יידיש בגולה, ואילו בני הכפרים נטמעו פחות בתרבות יוון ובלשונה, ועיצורי הלוע התקיימו בלשונם העברית, ולכן, כך קובע הירושלמי, יכלו לעבור לפני התיבה. העדויות הטקסטואליות הישירות מצביעות גם הן על שונות בתחום זה. להבדיל מהמגילות הגנוזות בקומראן, שזמן מן המאה השנייה לפני הספירה עד המאה הראשונה לספירה ועדותן הכתובה קרובה אל זירת ההפקה הלשונית, כתבי היד העתיקים ביותר של לשון חכמים מתוארכים לימי הביניים, והם פרי העתקות רבות ומרחקים הכרונוולוגי מזמן העלאת לשון זו על הכתב רב למדי. העדויות המצויות באבות הטקסטים של ספרות התנאים מצביעות על היחלשות ההבחנה בין עיצורי הלוע והגרון (שרביט, תש"ן; הנשקה, 2011). בין העדויות חילופי כתיב ע-א (רשימה חלקית): עדין-אדין (עדין), רעוע-ראוע (רעוע), כעור-כאור (כעור); השורש המקורי כ-א-ר והכתיב המקובל הוא תיקון יתר בבלי, אכל-עכל (עפל); השורש המקורי א-כ-ל והכתיב המקובל בבניינים הכבדים הוא תיקון יתר בבלי שהשתרש והותאם להבחנת משמעם) אמד-עמד (אמד, מלשון אמדן), גמע-גמא (גמע; במקרא הגמאיני נא מעט-מים מפדך [בר' כד, יז]) שעמום-שאמום, עגמת-אגמת (נפש); חילופי ח-הא (רשימה חלקית): הסיע-הסיח, חוב-עוב-אוב, חביונות-אביונות, החוטף-העוטף, ועוד. ואולם, את חילופי הכתיב הללו יש לראות על רקע המצב הרב לשוני של דוברי העברית, כאשר מצד אחד משמשות העברית והארמית, ומצד אחר היוונית, חסרת עיצורי הלוע.

הווי אומר, כשם שהמגע עם הלשון השומרית, שאינה לשון שמית, ערער את עיצורי הלוע של האכדית והביא לאבדנם המוחלט, כך היוונית ערערה את עיצורי הלוע של השפות השמיות שבאו עמה במגע (קטמן, 2009), ואחדות מהן איבדו אותם כליל. במקרה של העברית והארמית של ארץ ישראל, עיצורי הלוע נשמרו בקרב קבוצות שמרניות יחסית. ואכן, עדויות חיצוניות, ובכללן המסירה הלשונית של שמות המקומות בארץ ישראל דרך הארמית הגלילית אל הערבית עם הכיבוש הערבי במאה השביעית, מצביעות על הישארות

ההבחנה בעיצורים אלה בקרב השכבה שלא הושלם בה תהליך ההתייוונות הלשונית (קוטשר, 1976 : 90-91 ; בלאו 2010 : 86).

השתלשלות היחלשות הלועיים מן האכדית אל הארמית הבבלית מובילה אותנו אל לשונם של אמוראי בבל. לשון התלמוד הבבלי מצביעה על ערעור משמעותי בעיצורים אלה. בלשונם הארמית בטלו הלועיים כליל, וכך גם בלשונם העברית, שכבר הייתה בגדר לשון לימודים שמערכת ההגה של ביצועה הפולחני נסמכת על הפונמות הקיימות בלשון הדיבור. קוטשר (תשל"ב : 43-44) משווה בין מצבם בלשון התנאים של ארץ ישראל לבין לשון האמוראים של בבל : "עניין הגרוניות. בעוד אשר בבבל נתערערו אלה כמעט לחלוטין, הרי בא"י מצינו, בניגוד לדעה שהיתה מקובלת עד לפני דור אחד, סימנים מעטים לערעור זה". דעתו של קוטשר באשר לערעור הכמעט מוחלט של הלועיים בלשון אמוראי בבל מחזקת דברים שאמר לפניו לויאס במחקרו שפרסם באנגלית (Levias 1896), ואחר כך הביע אותם במשנה זהירות בעברית (תר"ץ [1930]) :

Its orthography is in the main phonetic, but there is a ground to the belief that the gutturals were less distinguished in actual speech than might be inferred from the orthography. (p.25)

[...] the Babylonians did not properly distinguish the gutturals in their pronunciation. The retention of the various gutturals in script is, therefore, merely historic spelling. Hence, in words whose etymology is not transparent, we frequently find phonetic spelling. (pp. 29-30)

המלות הבודדות, שמות או מלות הטעם, שקשורן הגורוני עם הפעל ועם שאר שמות הלשון אינו מורגש עוד למדבר, ממהרות לפול תחת השינוי שהלשון בכלל נוטה אליו. במלה, שגורתה ברורה למדבר, מסורת הלשון תעצור בעד השנוי זמן מה. וגם בבוא השנוי בפי המדבר, הכתב הולך ומתקיים מבלי לגלותו במשך של דורות שלמים. על כן קשה לעמוד על המצב האמיתי במבטא של לשון מתה. (עמ' 46)

בגרסה העברית של דקדוקו ללשון התלמוד הבבלי (תר"ץ) מרחיב לויאס ומביא דוגמאות מן הטקסט לחולשת עיצורי הלוע (עמ' 46-47) :

ב) החי"ת על הרוב מתקיים, ועל המעט נחלש לה"א או אל"ף : הדי, הדידי, הדיא, כולם משורש, "אחד" ; הדר > חדר ; נהל > נחל ; נהמא > לחמא ; היגא > חגא ; אהיגי > בסורית אֲחִינָא, בוסר התמרים ; אֲטָבָא > חֲטָבָא, מחברת ; אוהרא > חוהרא, באכדית huḫaru, רשת, פח. החית נדחק מן תחותי < תותי, ומשתנה לה"א או עי"ן בשורש תלה, תלע, פקע ; ונבלע בנחות בשותא > שוחתא, נצר.

ג) העי"ן מתקיים על הרוב בתקפו, ועל המעט נחלש לאל"ף, או נחלש לגמרי. עבא < אבא, עב, סובך ; ערבא < ארבא, ספינה ; אוש < עוש, המה, נתן קול ; אטמא > עטמא, עצם, ירד ; ארע > ערע, קרה ; על-מה < אלמה ; על גב < אגב ; עד דיתבי < אדיתבי ; והוא נח לגמרי בכמה מפעלי ל"ע : בוע, פדע, פסע, שבע, שקע, אשתמודע, טבע, נהיו לבוא וכו'. והוא נדחק מן זעירא < זירא ; רעיפתא < ריפתא, עוגת רצפים, חלת לחם ;

שְׁעוּתָא < שוּתָא, שיחָה; תוּלְגָא > תוּלְעָא, שני. והוא נשמט בראש המלה מן אֶטְמָא < טָמָא; עִיּוּתָא < יוּתָא, עיש.

ברויאר (תשס"ב: 107) מסתייג מעט מקביעותיהם של לויאס ושל קוטשר אך אינו קובע קביעה נחרצת: "אין ביטחון שבארמית בבליית נתערערו הגרוניים לגמרי, שכן בדרך כלל נתקיימו אף העיצורים הלועיים, לפחות בכתב. אפשר, כמובן, שהכתיב ארכאי ואינו משקף הגייה של ממש." כדי לחזק את הטענה בדבר ביטול מעמדם הפונמי של עיצורי הלוע, כדאי לציין את דבריו של בלאו (1970: 51) באשר להבחנה המשנית בין א-כ-ל לבין ע-כ-ל. השורש א-כ-ל מוכר בבניין קל במשמעות eat ובבניינים הכבדים במשמעות המטאפורית consume by fire ומכאן אחר-כך גם במובן digest, כאילו "אש הקיבה" "שורפת" את המזון. ואולם, היות שבבבל לא הבחינו בהגאים נפרדים כנגד האותיות אל"ף ועי"ן, קרה שאייתו מילים שמקורן באל"ף בתיקון יתר בעי"ן. ובמקרה שלפנינו, היקרויות כגון 'יתאכל מזון שבמעיו' במובן digest אויתו לעתים בעי"ן ואט אט, עם ריבוי העתקות כתבי היד, נוצר בימי הביניים בידול סמנטי שהועמד כנגדו הכתיב בעי"ן, אך בלא כל שינוי בהגייה. תהליך זה לא היה מתאפשר לולא קראו עי"ן ואל"ף כהגה אחד.

4. הלועיים במסורות העדות

עם פסיקתה של העברית מפי העוללים בינקותם, בסביבות שנת 200 לספירה הרגילה, אין מקום לדבר על מערכת פונולוגית עברית עצמאית. כמקובל בהגיית שפה שאינה שפת אם, מגייסים לומדיה את מערכת ההגאים העומדת לרשותם בלשונם המדוברת ומתאימים את פונמות שלה להגאים שהם מזהים בלשון המטרה. או אז, ההגאים המתקבלים בהגיית לשון המטרה נקראים דיא-פונמות (dia-phonemes; טנא, 1986). יש המערערים על הטענה שמצאי הדיא-פונמות מוגבל למצאי הפונמות בלשון המקור ומביאים ראיה מהצלחתם של יהודים דוברי אנגלית אחדים להגות **חנוכה** בהגה x שאיננו באנגלית, וכן הגיית p בקרב יהודים דוברי ערבית בצפון אפריקה. אך בל נשכח שאלה מקרים ספציפיים של דוברי אנגלית וערבית רב לשוניים, היינו של דוברי אנגלית שבילדותם נחשפו ליידיש ושל דוברי ערבית שלמדו צרפתית, ובמערכות ההגה של שתי לשונות אלה מצויים ההגאים החסרים לכאורה, x ו-p בהתאמה.

הגיית עברית פולחנית, אם כן, נושאת עמה שרידים מהגיית העברית המדוברת לפני שזו פסקה מן הדיבור, אבל מהותה מוגבלת למצאי ההגאים בלשון הדיבור. כך אפשר להסביר מדוע הגאי הלוע במסורות העדות בעת החדשה מוגבלת לקהילות שחבריהן הם דוברי ערבית כשפת אם. בקהילות שלא דיברו בהן ערבית, ובכללן לא רק אשכנזים מאירופה, אלא גם ספרדים מאירופה ומארצות הבלקן, לא נשמעו חי"ת ועי"ן לועיות במסורות

הקריאה (כץ, 1993; שורצולד, תשמ"ב). לעומת זאת, במסורות הקריאה בעברית של הקהילות דוברות הערבית, מבטאים הגאים לועיים בכל מקום שהאותיות חיי"ת ועיי"ן מופיעות בכתב, ובכלל זה במילים מהשורש ע-כ-ל, שאינו מעוגן במורשת העברית הקדומה.

ויש עוד לחקור בשאלת מוצאם המיידית של הגאי הלוע בקריאת העברית הפולחנית בפי דוברי ערבית, ולפיכך בעברית המזרחית המדוברת. עדויות בדבר שחזור הבחנות במסורות קריאת העברית של קהילות שונות בעולם היהודי (ויינרייך, 1980; בר-אשר, תשנ"ט; תשס"ו: 223-244) וממצאים באשר למערכות ההגה של ניבי הארמית היהודית ובאשר לסיגול המילים העבריות והערביות בהם (צבר, תשל"ד, תשל"ה, תשמ"ח, 1989) מסייעים בידי המחקר לרדת לעומקם של דברים ולהגיע למסקנות מבוססות (נוימן, 2011). ובנושא זה יורחב במקום אחר.

5. העברית הישראלית: הניב המזרחי

כאמור, אחד המאפיינים המבניים שבהם נבדלות זו מזו העברית הישראלית הכללית והעברית המזרחית הוא קיומן או היעדרן של הפונמות הלועיות /h/ ו-/ʕ/ (בלנק, 1964, 1968; דייויס 1983, 1984; מורג, 1969; טנא, 1968; בן-טולילה, תשמ"ג, תשמ"ו, תשס"ב). נוסף על מצאי הפונמות של העברית הישראלית הכללית, כוללת העברית המזרחית גם את הפונמות /h/ ו-/ʕ/. כמו מערכות ההגה של שפות שמיות אחרות ושל ניבים שונים של הערבית המדוברת, אשר עיצורי הלוע בהן עשויים להישמט מן המערכת הפונולוגית או להיחלש בנסיבות פונטיות שונות, גם מערכת ההגה של העברית המזרחית, בעלת הפונמות הלועיות, עשויה להיות נתונה לשינויים פונולוגיים של הישמטות הגה מן המערכת או לתופעות פונטיות מזדמנות של חולשה חיתוכית.

5.1. מעמד רשמי ומעמד חברתי

הגיית המופת של העברית החדשה קרובה יותר אל העברית המזרחית מאשר אל העברית הכללית, אך מעמדה החברתי עומד ביחס הפוך למעמדה הרשמי. דוברי העברית המזרחית מדורגים נמוך יותר מבחינה סוציו-אקונומית מדוברי העברית הישראלית הכללית, הם מסומנים חברתית באופן שלילי, ובשל כך ניב זה סובל מהיעדר יוקרה, ועמו מאפייניו הפונולוגיים. ביטוי מובהק לחוסר היוקרה שסובל ממנו הניב המזרחי, ובמיוחד מאפייני ההגה הייחודיים לו, משתקף גם הוא בתרבות העממית, ורבים קטעי ההומור המחקים את הגיית הלועיים ובכך מעוררים גיחוך. גם בסיפורת העברית יש הדים למצב עניינים זה. כך בני ציפר בסיפור הקצר 'ציפר לא מכיר אותי' (2007: 13):

אני נועץ בו מבט והוא לא מגיב. לא עולה על דעתו של החרא הזה שאני עשוי להיות משהו שמתקרב לרמה שלו, שאפשר לגלגל איתו שיחה על אלבר קאמי. כן, בדיוק עכשיו גמרתי לקרוא את אלבר קאמי ויכולתי לדבר איתו על 'הדבר'. על פי ראיית העולם המקובעת שלו באזורי תעשייה יש רק בורים שגורלם נגזר לעבוד בעבודת כפיים ולדבר בחיית ועיין, כי אילולא היו בורים לא היו מלכלכים את הידיים בעבודה שחורה.

הפער בין מעמד האיתן של הגאי הלוע בלשון המופת הרשמית לבין מעמד החברתי הנחות הוא תוצאה של הפער בין התפישה האידאלית של העברית כלשון בעלת סממנים שמייים, המיוצגים בעיני רבים בלשון הערבית, לבין תפישה של ערכי המשתנים בשפה בתלות במשתנים חברתיים. לשם הדגמה, במחזהו של ג'ורג' ברנרד שו **גברתי הנאוה**, פרופסור הנרי היגנס המכובד מלמד את אלייזה דוליטל מפשרי העם, הדוברת אנגלית קוקנית (Cockney English), את השפה האנגלית העלית, שפת המופת של נכבדי לונדון. ואולם, בהעלאת המחזה בעברית, ההקפדה על מאפייני לשון המופת בעברית מביאה לתוצאה הפוכה מבחינה חברתית. וכך מסביר מאיר עוזיאל (2013) בביקורתו על המחזה בעברית:

למרות שהנרי היגנס מלמד את כולן להיות נשות החברה הגבוהה, התרגום מפספס את העיקר. לכן אנחנו לא מבינים כלום ולא תופסים כמה הסיפור חזק ושנון וקולע. על מה הוא המחזמר הזה? איש אחד מן החברה הגבוהה מחליט ללמד נערה חסרת תרבות לדבר במבטא הנכון, וכך להעניק לה את כרטיס הכניסה לעולם החברה הטובים. נו, איך מתרגמים מבטא אנגלי נכון לעברית? בעיה. כך פתרו אותה: תרגמו ל"ברד ירד בדרום ספרד הערב". ממש משכנע. היא לומדת איך לומר "ברד ירד" תוך שימוש ברי"ש מתגלגלת של קול ישראל בתוכניות "כך היינו". איזה מין מבטא נכון זה? למי ואיפה אכפת באיזו רי"ש משתמשים (בתנאי שהיא איננה רי"ש רוסית, כמובן, שאגב איננה שגויה כלל, אבל לא במבטא צברי). כאן, במבטא הישראלי בני העדות השונות, נעוץ המנוע האטומי לתרגום נכון ברוח המחזה. שימו לב. באנגלית המקורית היגנס בכלל מלמד אותה לומר: "הגשם בספרד יורד בעיקר במישורים". גם אם נתרגם "בעיקר בערבות", זה תרגום מדויק. אני עצמי, כדי להבהיר את הנקודה העיקרית במחזמר הזה, הייתי מתרגם: "הגשם ברחבי ספרד יורד בעיקר בערבות". תכף תבינו מדוע תרגום כזה עוזר למחזה.

הבה נראה, איך צריך לומר משפט כזה במבטא נכון? זאת אומרת, מבטא של בני העלית, שיבטיח ללייזה הקטנה מעמד של כבוד בחוג החברתי של הפרופסור. הנרי היגנס מדגים ללייזה הקטנה איך לדבר נכון, אבל לייזה הקטנה אומרת כל הזמן "ברחבי" וגם "בעיקר" וגם "בערבות".

והיגנס מתחנן: "לייזה, חזרי אחריי. בְּרִיבְּרִי, בְּרִיבְּרִי, בְּרִיבְּרִי. "ולייזה מתאמצת, משננת, ופתאום זה יוצא לה מושלם: "הגשם בְּרִיבְּרִי ספרד יורד בְּרִיבְּרִי באֵרְבֹּת. "והמקהלה פורצת בסופרנו: "באיך באיך, ואיפה הוא ירד: רכבי ספרד, רכבי ספרד." נפלא. אתם מבינים עכשיו כמה המחזמר הזה יכול להיות באמת מוצלח בתרגום נכון?

ככה גם לא יבואו בטענות ל"הבימה" שהם מעלים במימון ציבורי מחזמר מסחרי. בתרגום הנכון זה מחזה הנוגע בחיינו. סאטירה עדינה על הקודים שלנו, כמו שהמחזמר האנגלי הוא סאטירה על הקודים החברתיים באנגליה.

וזהו סיפורנו המעודכן: פרופסור בעל מבטא עברי קלוקל ושגוי להחריד, אבל נכון מבחינה חברתית, פוגש נערה המדברת עברית נכונה. הוא מלמד אותה לשכוח את הדרך הנכונה לבטא מילים כגון "עוד תראה, הנרי היגנס, עוד תראה", ובדיעמל טורח ללמד אותה לומר "אוד תראה, אנרי איגנס, אוד תראה." בינגו.

5.2. התפתחות פונולוגית

כשם שדוברי אנגלית קוקנית שרכשו השכלה נפטרו מן המבטא הקוקני בלי עזרתו של פרופסור היגנס ולמדו אנגלית של המעמד הגבוה, כך גם דוברי עברית מזרחיות העולים בסולם החברתי נוטים להיפטר מהגאי הלוע (אלמוג, 2000 : 96). על התפתחות פונולוגית של הישמטות הגאי הלוע בעברית המזרחית אנו למדים ממחקריהם של דייויס (תשל"ו ; 1984), של בן-טולילה (תשמ"ג ; תשמ"ו ; תשס"ב) ושל שורצולד (תשמ"א ; תשמ"ה). הסיבה להישמטותם של הלועיים היא חברתית : הם מסומנים חברתית באופן שלילי, ובשל כך ניב זה סובל מהיעדר יוקרה, ועל כן מאפייניו הייחודיים ננטשים בהדרגה. יש אשר הנטישה נובעת ממגע תמים עם דוברי הניב הכללי, בלא שהדעת תינתן באשר לתהליך, אך לעתים היא מונעת מהשאיפה המודעת להתנייד חברתית ולהתברג מעלה בסולם החברתי. השפעת המגע הבין-ניבי מתוארת לא רק במקורות אקדמיים, אלא גם בתרבות העממית. כך למשל, יניב חגיבי בספרו **המדריך התימני לכתיבת אגדות** (2009) ממחיש היטב את השפעת כור ההיתוך הבין-ניבי, הפועלת מבלי משים (עמ' 25) :

שלא כשאר ילדי המארי, ישראל ומשפחתו גרו בין שכונת הפרסים ובין שיכוני המרוקאים. עובדה זו, ועמלם היומיומי של מורי החינוך הממלכתי, הקהו את החית והעין הגרוניות של ישראל ואחיו. ויכתתו להם את החית לכית ואת העין יהפכו לאין, היה נאנח המארי, איכה אוריד לפני התיבה אלה העושין חיתין-כיתין ועינין-אלפין, וממשיך וחוזר, אבא מוכר חלב, ח... ח... חלב, הוא בעשרים ושתים אותיות ברא את העולם, עשרים ושתים, והוא לא קבלן של מע"צ הוא, באים אלה ורוצים לבנות מדינה אחרי אלפיים שנה בעשרים בלבד, איך אפשר לדבר בשגיאות כתיב איך, אבא מוכר חלב תגיד, מה אבא מוכר.

מחקרה של שורצולד (תשמ"א : 84) מאשר את הדברים : "רוב הבנים ליוצאי ארצות ערב שלמדו בבתי-ספר מבוססים איבדו את הסממנים של ההגייה המזרחית, והיגוים הוא אשכנזי לכל דבר." אך לא רק מגע והתחככות בדוברי עברית ישראלית כללית מביא לאבדן זה הלועיים, אלא גם ובעיקר שיקולי יוקרה. המחקר בתחום הבלשנות החברתית מאשר זאת (שורצולד, תשמ"א : 85) : "ילדים ממוצא מזרחי הלומדים בבתי-ספר מבוססים משתדלים להטמיע את היגוים המזרחי הבולט, המתקשר אצל בני החברה עם בני עדות המזרח ועם טעוני טיפוח, ותחת להבליטו ולשמור על ייחודו, הם מסתירים אותו ומשתדלים לבטא כחבריהם הישראלים או האשכנזים." לפנינו תהליך בעל מגמה ברורה של נטישת הניב המזרחי, והשיח העממי העוסק בתהליך זה מתייחס אל שני עיצורי הלוע, /ħ/ ו-/ʕ/, בכפיפה אחת.

ואולם, התבוננות מדוקדקת יותר בתהליך האמור מלמדת כי תהליך נטישת הגאי הלוע מתרחש בהדרגתיות. העובדה כי הגיית ħ משאירה רושם אקוסטי חזק יותר מאשר הגיית ʕ הופכת את ההגה ħ למסמן מובהק יותר של הניב המזרחי. לפיכך, דוברי הניב המזרחי המבקשים להתבלט פחות מבחינה שיוכם החברתי נפטרים בראש ובראשונה מן ה-/ħ/.

מחקר שטח שערכה שורצולד (תשמ"א, תשמ"ה) מאשר כי ביטולם הכליל של מופעי חי"ת לועית קודם לביטולם הכליל של מופעי עי"ן לועית. החוקרת מצביעה על ההדרגתיות בנטישת ההגאים הלועיים (תשמ"א: 83): "נמצא אפוא, כי מסתמנת נטייה לדרגות בדרכי ההיגוי המזרחי, ה-ע היא הפחות מסומנת בפי הדובר המזרחי, ח מעט יותר מסומנת ובסוף מצויה ר, המסומנת ביותר." הווי אומר, קיים ניב ביניים של העברית המזרחית שהפונמה /ʕ/ קיימת בו אך הפונמה /ħ/ נעדרת ממנו, והיא התמזגה כליל עם הפונמה /x/, כמו בעברית הישראלית הכללית. מדובר בניב ביניים שהתפתח מן העברית המזרחית, אשר הפונמה הלועית /ħ/ נשמטה ממנו עם חילופי הדורות, כך שדובריו אינם מקיימים אותה מבחינה פונולוגית. ניב ביניים זה מסומן פחות מבחינה חברתית מאשר הניב המזרחי שהפונמה הלועית /ħ/ נשארה בו.

למובהקות ההגה הלועי /ħ/ כמאפיין הניב המזרחי יש גם ביטוי ברמה הפוליטית הפנים-ארצית. כידוע, קיים מתאם גבוה בחברה הישראלית בין מוצא מזרחי בקרב יהודים ובין תמיכה במפלגות פוליטיות ימניות, במיוחד מפלגת הליכוד (בן-רפאל ושרוט, 1991). במאמרו הפובליציסטי "פרץ טוב לישראלים" (YNET, נובמבר 2005), מתייחס העיתונאי סבר פלוצקר לזיקה ההפוכה בין העברית המזרחית שמדבר עמיר פרץ לבין עמדותיו הפוליטיות היוניות:

פרץ טוב לישראלים

הוא ירקוד על קבר השד העדתי. מדבר בח' גרונית אך יונה צחורה. ה"אני האחר" של ביבי

סבר פלוצקר | פורסם: 10.11.05, 15:54 | [Recommend](#) 0

יו"ר ההסתדרות, ח"כ עמיר פרץ, בראש העבודה - טוב לישראלים? תשובת: בהחלט כן.

פרץ טוב לישראלים כי עם בחירתו, מציבה אחת משתי התנועות הפוליטיות הגדולות של הציונות בראשה את הישראלי החדש: עולה ממרוקו, בן לעיירת פיתוח, משכיל בזכות עצמו ומחובר לעם - לא גנרל ולא צאצא למשפחת האליטה.

פרץ טוב לישראלים כי הוא יכול לרקוד על קברו של השד העדתי. מי עמד לצידו בשעה שנודע לו על תוצאות ההצבעה במפלגת העבודה? המשורר ה"יקה" נתן זך ומתקן העולם הרוסי לובה אליאב.

יומני סבר

לא גנרל, לא אליטה: עמיר פרץ
צילום: גיל יוחנן

[...] פרץ טוב לישראלים, כי דיבורו שובר את מאפייני השיח הישראלי המעמדי. מקובל אצלנו שמי שמדבר עם ח' גרונית שונא את הערבים ומי שמדבר עם ח' מנגנת אוהב אותם. לפרץ מבטא גרוני אבל הוא יונה צחורה.

ובניגוד לעמיר פרץ, השובר דפוס מוכר וידוע, אחרים מיישרים קו לפי דפוס זה. הביטוי המובהק ביותר לכך הוא דיבורו העברי של חבר הכנסת אחמד טיבי. כדובר ערבית ילידי, יש לו היכולת וההרגל לבטא את עיצורי הלוע, והוא אכן מממש יכולת זו בדברו ערבית. ואולם, בדברו עברית, הוא אמנם הוגה /ʕ/ לפי מופעי עי"ן בכתוב אך נמנע מהפקת העיצור

הלועי /h/. למשל, בהשבעתו לכנסת ישראל (על פי סרטון ביוטיוב) נשבע חה"כ טיבי אמונים בעברית אך הגה /x/ כנגד כל מופעי ח"ית בכתוב מלבד הגיית /h/ בשמו הפרטי.

הפער בדרגת המובהקות בסימון החברתי [+מזרחי] בין שני עיצורי הלוע משפיע לא רק על נטישת הפונמה /h/ לצד שמירה על הפונמה /ʕ/ בקרב דוברי העברית המזרחית, אלא גם על רכישתה של האחרונה ועל הטמעתה בלשונם של דוברי עברית ישראלי כללית. העובדה כי ההגה ʕ מובהק פחות מאשר h מבחינה אקוסטית ומבחינה חברתית מאפשרת התייחסות מגזרית פחות אל ההגה וככל הנראה מסייעת בתהליך השתלבותו בלשון הכללית. הצורך בהבחנה בין ההומונימים הרבים מסוג **אושר ועושר**, אשר הפקת /ʕ/ מאפשרת להבחין ביניהם, משמש קרוב לוודאי מניע בתהליך בקרב דוברים צעירים יחסית (נוימן, תשע"ג). נטייה זו להטמעת /ʕ/ ברצף הדיבור על פי הכתיב בעי"ן היא נטייה חדשה יחסית ועליה להיבדק באופן אמפירי.

5.3. ביצועים פונטיים

מבחינה פונטית, דוברי הניב שמצאי הפונמות שלו כולל את העיצורים /h/ ו-/ʕ/ מממשים אותן בדרגות חוזק שונות לפי משתנים שונים, ונמצא כי ביצועיה של הפונמה /ʕ/ בניב זה חלשים יותר פונטית מביצועיה של הפונמה /h/ (בלשון המקרא ניכרת חולשה דומה: פ-ת-ע ← פְתָאם). עובדה זו ידועה בניבי הערבית (ר' לעיל), ובעברית (רוזנהיז, 1991). מחקרה של שפר-דוונס על המאפיינים הפונטיים של הגיית הלועיים בעברית המזרחית (1978, 1980) בדק את הפקתם של הגאי הלוע בקרב דוברים שידוע מראש ששתי הפונמות קיימות בניב שלהם. וכך היא מסבירה לגבי ביצועיה של הפונמה /ʕ/ בניב זה (1980: 27):

In contrast to /h/, /ʕ/ is no longer maintained consistently by Oriental Israeli Hebrew speakers. As in General Israeli Hebrew, the most likely realization of historical /ʕ/ is zero. In fact, in an average four minute segment of conversational speech, no more than 35 percent of the occurrences of historical /ʕ/ showed realizations other than /ʔ/ or zero. Thus, one cannot maintain that Oriental Israeli Hebrew maintains historical /ʕ/. There is rather an additional non-zero phonetic realization of historical /ʕ/ which does not exist for General Israeli Hebrew.

הבעיה במסקנתה של שפר-דוונס טמונה בבלבול היוצרות בין פונטיקה לבין פונולוגיה (וכן בהשלכתו על דבריו של שתיל, 2013). החוקרת מדייקת בהצביעה על העובדה הכמותית כי בניב המקיים את שתי הפונמות הלועיות, הפקת הפונמה /ʕ/ חלשה יחסית מבחינה פונטית. מכך היא מסיקה בטעות כי הפונמה /ʕ/ אינה מתקיימת בעברית המזרחית.

הטעות טמונה בעובדה שפונמה בעלת מופעים כלשהם, בוודאי בשיעור של 35%, קיימת בלי כל ספק, וחולשתה הפונטית בנסיבות מסוימות אינה בעלת משמעות לגבי קיומה במערכת ההגה של הניב. גם בניב הביניים של העברית המזרחית, אשר הפונמה /ħ/ התלכדה בו עם /x/, כמו בניב הכללי, הפונמה /ʕ/ נשארת כיסוד מבחין, גם אם שיעור מופעה מוגבל בנסיבות פונטיות שונות.

6. מסקנות

עיצורי הלוע מסומנים חברתית בתכונות [+מזרחי] וגורמים לשוניים-חברתיים עומדים ביסוד תהליך נטישת מאפייני לשון מסומנים-חברתית. כמו כן, קיים ניב הביניים, המקיים /ʕ/ בלא /ħ/, המצביע על העובדה שהפונמה /ħ/ מסומנת בדרגת מסומנות גבוהה יותר מהפונמה /ʕ/. לעומת תהליך ההשמטה המערכתית של הפונמה /ħ/, גורמים שעניינם הפונטיקה החיתוכית והפונוטקטיקה עומדים ביסוד חולשה מזדמנת של הפונמה /ʕ/ בניב המזרחי ובניב הביניים, כמו גם בלשונות אחרות שיש בהן עיצורי לוע, בעיקר בניבי ערבית המדוברת. הבנת תהליך ביטול ההבחנות הפונמיות, מחד גיסא, נסמכת על שיקולים של פונולוגיה חברתית, ואילו חולשת הביצוע של הלועי הקולי בניבי עברית המזרחית, מאידך גיסא, עניינה ביצוע פונטי. לפנינו עובדות לשון שונות שהסבריהן שונים מאוד מבחינה מתודולוגית. לפיכך, אין סתירה בין התהליכים הפונולוגיים לבין התופעות הפונטיות, וחשוב להימנע מעירוב בין פונטיקה לפונולוגיה בשאלות הגה בכלל, ובפרט בסוגיית עיצורי הלוע בעברית הישראלית.

רשימת מקורות

- אגייסי ופישמן (1970) Agheysi Rebecca & Fishman Joshua, Language attitude studies: A brief survey of methodological approaches, *Anthropological Linguistics* 12, pp. 137–157.
- אלמוג (2000) Almog Oz, *The Sabra: The Creation of the New Jew*, Los Angeles, University of California Press.
- בלאו (1970) Blau Joshua, *On Pseudo-Corrections in Some Semitic Languages*, Jerusalem, The Israel Academy of Sciences and Humanities.
- בלאו (תשמ"א) בלאו יהושע, על גלגוליה של החלשת הגרוניות כתופעה חיה, **לשונו מה**, עמ' 32–39.
- בלאו (2010) Blau Joshua, *Phonology and morphology of Biblical Hebrew: an introduction*, Winona Lake, Eisenbrauns.
- בלנק (תשי"ז) בלנק חיים, קטע של דיבור עברי ישראלי, **לשונו כא**, עמ' 33–39.
- בלנק (1964) Blanc Haim, Israeli Hebrew Texts, *Studies in Egyptology and Linguistics in Honour of H.J. Polotsky*, Haiim B Rosén (ed.),

- Jerusalem, The Israel Exploration Society, pp. 132–152.
- Blanc Haim, The Israeli Koine as an Emergent National Standard, (1968) בלנק
- Language Problems of Developing Nations*, Joshua Fishman (ed.), New York, John Wiley and Sons, pp. 237–251.
- בן-טולילה יעקב, **מבטאי העברית המשמשת במושב של יוצאי מרוקו בנגב: פרק בפונולוגיה חברתית**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בן-טולילה יעקב, הפונמות הלועיות כמשתנים סוציולינגוויסטיים, **אשל באר-שבע ג**, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, עמ' 371–353.
- בן-טולילה יעקב, שונות לשונית על-פני דורות בישראל, **תעודה יח**, עמ' 140–131.
- Ben Rafael, Eliezer & Sharot, Stephen, *Ethnicity Religion and Class in Israeli Society*, Cambridge University Press. (1991) בן-רפאל ושרוט
- בר-אשר (תשנ"ט) בר-אשר משה, הגיית הצד"י במסורתם של יהודי דרום-מערב צרפת, **מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה מוגשים למנחם צבי קדרי**, שמעון שרביט (עורך), רמת-גן, אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 190–173.
- בר-אשר משה, **העברית שבפי צאצאי האנוסים בצרפת: מחקרי לשון**, כרך א, ירושלים, מוסד ביאליק.
- ברויאר יוחנן, **העברית בתלמוד הבבלי לפי כתבי היד של מסכת פסחים**, ירושלים, מאגנס.
- Greenman Joseph, A sketch of the Arabic dialect of the central Yamani Tihamah, *Zeitschrift für arabische Linguistik* 3, pp. 43–61. (1979) גרינמן
- דיוויס לורנס, לשונם של טעוני-הטיפוח: האם טעונה היא טיפוח, **עיונים בחינוך יד**, עמ' 138–133.
- Davis Lawrence M., The elicitation of contextual styles in language: a reassessment, *Journal of English Linguistics* 16, pp. 18–26. (1983) דיוויס
- Davis, Lawrence M., The pharyngeals in Hebrew: Linguistic change in apparent time, *Folia Linguistica Historica* 5, pp. 25–32. (1984) דיוויס
- Henshke Yehudit, Gutturals in MS Cambridge of the Mishnah: A historical-linguistic study of Rabbinic Hebrew traditions, *Hebrew Studies* 52, pp. 171–200. (2011) הנשקה
- Watson Janet, *The Phonology and Morphology of Arabic*, Oxford University Press. (2007) ווטסון
- Weinberg Werner, Observations about the Pronunciation of Hebrew in Rabbinic Sources, *Hebrew Union College Annual* 66, pp. 117–143. (1985) ויינברג
- Weinreich Max, *History of the Yiddish Language*, Chicago & London, University of Chicago Press. (1980) ויינרייך
- חגיבי יניב, **המדריך התימני לכתיבת אגדות**, תל אביב, בבל.
- Téné David, L'hébreu contemporain, *Le langage*, André Martinet (éd.), (1968) טנא

- Paris, Gallimard, pp. 975–1002.
- Téné David, La prononciation traditionnelle de l'hébreu et l'émergence de l'hébreu parlé de nos jours, *Massorot* 2, pp. 139–158. (טנא (1986)
- Trigo Loren, On Pharynx-Larynx Interactions, *Phonology* 8, pp. 113–136. (טריגו (1991)
- Yaeger-Dror Malcah, The influence of changing group vitality on convergence toward a dominant linguistic norm: an Israeli example, *Language & Communication* 8, pp. 285–305. (יג-דרוד (1988)
- Katz Dovid, The phonology of Ashkenazic, *Hebrew in Ashkenaz: A Language in Exile*, Lewis Glinert (ed.), New York, Oxford University Press, pp. 46–87. (כץ (1993)
- לאופר אשר, **פרקים בפונטיקה וברישום פונטי**, ירושלים, מאגנס. (לאופר (תשס"ח)
- Levias Caspar, A Grammar of the Aramaic Idiom Contained in the Babylonian Talmud, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 13, pp. 21–78. (לויאס (1896)
- לויאס קספר, **דקדוק ארמית בבלי**, ניו יורק, מוסד לזכרון אלכסנדר קאהוט. (לויאס (תר"ץ)
- לרנר יואל, ערעור העיצורים הגרוניים במערכת הפועל הטברנית, **לשונונו מז**, עמ' 157–155. (לרנר (תשמ"ג)
- Morag Shelomo, Uniformity and Diversity in a Language: Dialects and Forms of Speech in Modern Hebre, *Congrès international des linguistes* 10, pp. 639–644. (מורג (1969)
- McCarthy John, The Phonetics and Phonology of Semitic Pharyngeals, *Papers in Laboratory Phonology III: Phonological Structure and Phonetic Form*, Patricia Keating (ed.), pp. 191–233. (מקארתי (1994)
- Naveh Joseph, On Formal and Informal Spelling of Unpronounced Gutturals, Hannah M. Cotton et alli (eds.), *Studies in Memory of Abraham Wasserstein*, Volume I, *Scripta Classica Israelica* 15, pp. 263–267. (נוה (1996)
- Neuman Yishai, *L'influence de l'écriture sur la langue*, PhD dissertation, Université de la Sorbonne Nouvelle. (נוימן (2009)
- Neuman Yishai, Pharyngeal Sounds in Hebrew Orthoepey and Phonology, paper presented at the annual meeting of the *Society of Biblical Literature*, San-Francisco, California, 21-11-2011. (נוימן (2011)
- נוימן ישי, העברית החדשה, מסע בעקבות עיצורים במחלוקת, **הארץ**, מוסף חגים, 15-9-2012 achva.academia.edu/YishaiNeuman (נוימן (תשע"ג)
- עוזיאל מאיר, שיפודים: תרגום המחזה גברתי הנאוה מפספס את העיקר ולכן אנחנו לא מבינים כלום, **מעריב**, 1-11-2013. (עוזיאל (2013)

- Féghali Michel T., *Le parler de Kfár'abîda (Liban-Syrie) : Essai linguistique sur la phonétique et la morphologie d'un parler arabe moderne*, Paris, Éditions Leroux. פעי'אלי (1919)
- Procházka Stephan, Cilician Arabic, *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, Vol. I, A-Ed, Kees Versteegh (ed.), Leiden, Brill, pp. 388–397. פרוחזקה (2006)
- צבר יונה, היסודות העבריים בניב הארמי שבפי יהודי זאכו בכורדיסטאן, **לשונו** לח, עמ' 206–219. צבר (תשל"ד)
- צבר יונה, היסודות העבריים בניבים הארמיים שש יהודי אזרביג'אן, **לשונו** לט, עמ' 272–294. צבר (תשל"ה)
- צבר יונה, ניבי הארמית החדשה והלשונות האחרות שבפי יהודי כורדיסטאן, **מחקרים בלשונות היהודים: תרגומי המקרא ולהגים מדוברים**, משה בר-אשר (עורך), ירושלים, משגב, עמ' 87–111. צבר (תשמ"ח)
- Sabar Yona, Substratal and Adstratal Elements in Jewish Neo-Aramaic, *Studia Linguistica et Orientalia Memoriae Haim Blanc Dedicate*, Paul Wexler, Alexander Borg and Sasson Somekh (eds.), Wiesbaden, Harrassowitz, pp. 264–276. צבר (1989)
- ציפר בני, ציפר לא מכיר אותי, **העיתונאי שחצה את הקווים**, תלמה אדמון (עורכת), תל אביב, מודן, עמ' 29–45. ציפר (2007)
- קוטשר יחזקאל, **הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח**, ירושלים, מאגנס. קוטשר (תשי"ט)
- קוטשר יחזקאל, מבעיות המילונות של לשון חז"ל (לרבות בעיית השוואת לשון חז"ל ללשון המקרא), **ערכי: המילון החדש לספרות חז"ל**, כרך א, יחזקאל קוטשר ומנחם צבי קדרי (עורכים), רמת גן, אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 29–82. קוטשר (תשל"ב)
- Kutscher E. Yechezkel, The Gutturals (Laryngeals and Pharyngeals) in Galilee, *Studies in Galilean Aramaic*, Ramat-Gan, Bar Ilan University, pp. 67–96. קוטשר (1976)
- Corriente Federico, Andalusi Arabic, *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, Vol. I, A-Ed, Kees Versteegh (ed.), Leiden, Brill, pp. 101–111. קוריינטה (2006)
- Keetman Jan, Wechselwirkung von Vokalen und Gutturalen im Semitischen unter dem Einfluss anderer Sprachen: die Beispiele des Akkadischen und Hebräischen, *Journal of Semitic Studies* 54, pp. 1–17. קטמן (2009)
- Qimron Elisha, *The Hebrew of the Dead Sea Scroll*, Atlanta, Scholars Press. קימרון (1986)
- Rabin Chaim, *Ancient West-Arabian*, London, Taylor's Foreign Press. רבין (1951)
- Rosenhouse Judith, Two unstable phonemes in Israeli Hebrew and רוזנהויז (1991)

- colloquial Arabic: 'aleph and 'ayin, *Semitic Studies in Honor of Wolf Leslau*, Alan S. Kaye (ed.), Wiesbaden, Harrassowitz, pp. 1345–1362.
- Rendsburg Gary, Ancient Hebrew phonology, *Phonologies of Asia and Africa*, Alan S. Kaye (ed.), Winona Lake, Eisenbrauns, pp. 65–83. (רנדסבורג (1997)
- שורצולד אורה, מבטאו של הדור הצעיר בישראל, **דקדוק ומציאות בפועל העברי**, פרק ט, רמת-גן, אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 78–87. (שורצולד (תשמ"א)
- שורצולד אורה, הגיית העי"ן בקהילות הספרדים המזרחיות, **לשוננו מו**, עמ' 72–75. (שורצולד (תשמ"ב)
- שורצולד אורה, מיבטאו של הדור הצעיר בישראל, **שבט ועם ה**, עמ' 66–75. (שורצולד (תשמ"ה)
- Schaefer-Devens Monica, *The Phonetics of Israeli Hebrew: "Oriental" versus "General" Israeli Hebrew*, Doctoral dissertation, UCLA. (שפר-דוונס (1978)
- Schaefer-Devens Monica, Oriental Israeli Hebrew: A Study in Phonetics, *Afroasiatic Linguistics* 7/4, pp. 25–40. (שפר-דוונס (1980)
- Schaefer-Devens Monica, Misconceptions about Accent and National Origin among Native Israeli Hebrew Speakers: A Preliminary Report, *Hebrew Annual Review* 5, pp. 21–36. (שפר-דוונס (1981)
- Schaefer-Devens Monica, What Descriptive Phonologists do: One Approach to the Study of Language, with Particular Attention to Biblical Hebrew, *Linguistics and Biblical Hebrew*, Walter R. Bodine (ed.), Winona Lake, Eisenbrauns, pp. 7–16. (שפר-דוונס (1992)
- שרביט שמעון, עיונים בפרשת הגרוניות בלשון חכמים, **מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית מוקדשים לזכרו של ד"ר מנחם מורשת**, מנחם-צבי קדרי ושמעון שרביט (עורכים), רמת-גן, אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 224–243. (שרביט (תש"ן)
- שתיל נמרוד. תשס"ו. השתקפות חי"ת והגרוניות ההיסטוריות האחרות בסביבות תוך-מורפמיות בלשון הדבורה, **בלשנות עברית 57**, עמ' 57–88. (שתיל (תשס"ו)
- Shatil Nimrod, Guttural Consonants: Modern Hebrew, *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, vol. 2, G–O, Geoffrey Khan (ed.), Leiden, Brill, pp. 169–172. (שתיל (2013)

English Abstracts

The use of the prepositions *le-* and *el* preceding nouns or with a pronominal suffix in Contemporary Hebrew: syntactic and semantic aspects

Ruth Burstein and Keren Dubnov

The aim of this study is to map the distribution of the prepositions *le-* and *el* preceding NP complements of various verbs in Contemporary Hebrew. Our main conclusion is that the preposition *el* typically serves verbs of motion whose complements are destinations (targets, goals). The preposition *le-* in its basic form is equally possible in the same semantic environment of *el* when it is not used with a pronominal suffix. In this case only suffixed forms of *el* are expected. The analysis of verbs that do not indicate motion but have the same distribution of preposition usage shows that they all govern metaphoric goals, such as focus of attraction or goal of a communicative or mental activity.

The preposition *le-* has a wide spectrum of dative usages. Its prototypical function is with verbs of causing possession to a recipient. In Contemporary Hebrew, this type of verbs includes verbs of speech such as '*amar* and *siper*, while in Biblical Hebrew the same verbs may behave like goal verbs and govern NPs with *el* both in its basic and suffixed forms. Basic and suffixed *le-* but not *el*, precedes an affected object (benefactive or malefactive), whether the affection is real or only expected by the Agents. *le-* is also used before non-obligatory affected objects.

A considerable number of verbs allow both types of complements: (1) with basic *el* and *le-* as free variants unless *el* is in the suffixed form; (2) with *le-* only in both forms. Those are verbs of transfer, joining and comparison. The two usages of these verbs are not synonymic. The sole group of verbs that may cause a native speaker to hesitate between the two prepositions in their suffixed forms is some mono-transitive verbs with a peripheral dative meaning which may also be understood as goal verbs.

On the appropriate distinction between phonetics and phonology in the treatment of pharyngeal consonants in Israeli Hebrew

Yishai Neuman

Israeli Hebrew (IH) may be socially subcategorized into two main dialectal varieties: General Israeli Hebrew (GIH) and Oriental Israeli Hebrew (OIH). What distinguishes marked OIH from unmarked GIH is (1) its speakers' linguistic background in Arabic a generation or more back; (2) its speakers' tendency to rank lower socioeconomically compared with the general society; and (3) the presence of the pharyngeal fricatives — voiced /ʕ/ and voiceless /ħ/ — in its phonemic inventory.

Given these sociolinguistic circumstances, it is not surprising that OIH is stigmatized in such a way that its speakers tend to abandon it and gradually shift to GIH. From the phonological point of view, as time and generations go by, speakers of OIH abandon the pharyngeal phonemes /ʕ/ and /ħ/, thus linguistically merging into GIH. The question of which of these phonemes is abandoned first has raised an apparent contradiction: some studies show that /ʕ/ is dropped first, others maintain that /ħ/ is.

The contradiction, however, is only illusive. On the one hand, phonetic elision in a specific phonetic environment may affect well-established phonemes and itself operates at the phonetic level; on the other hand, the merger of phonemes is not environment-specific, and operates on a phonological level. The clear distinction

between phonetic analysis and phonological analysis may thus allow a better understanding of the processes in action in the evolution of the sound pattern of Oriental Israeli Hebrew.

The syntactic status of the negator 'lo' in Spoken Israeli Hebrew

Leon Shor

The word *lo* is the main negator in Israeli Hebrew, and one of the most frequent words in Spoken Israeli Hebrew. However, its syntactic status in the negative sentence remains unclear. It is usually viewed as an adverbial element without any major syntactic function within the negative phrase. It seems to me that this view stems from regarding the negative sentence as secondary, derived from its positive counterpart. This view is further supported by analysing invented negative sentences, detached from their natural context in discourse. This approach is especially problematic when it is applied to negative sentences as these are typically used in contexts where a corresponding affirmative is either “given” or “known”.

In this paper I wish to challenge this approach by examining negative sentences in Spontaneous Israeli Hebrew, focusing on the syntactic function of the negator *lo*, and on the communicative functions of the negative utterance.

The analysis of the sentences in their context suggests that *lo* constitutes a major component of the predicate phrase, often its nucleus – it carries the informative load of the message, and in many cases is prosodically prominent. Furthermore, it was shown that the “negative utterance” does not constitute a single homogeneous category, but is realised in several patterns, which differ according to sentence type (unipartite/bipartite), the position of the negated element (in the sentence/outside the sentence) and its communicative function. While some of the negative utterances were responsive to a prior utterance made by another speaker (a negative response, an objection to prior content, and a refusal to comply with a directive), others were directed towards the speaker’s own words, expectations and beliefs (self-repair, denial of dispreferred inference, and denial of expectation for rhetorical purpose). I suggest that the difference between responsive and non-responsive denying acts can be regarded as manifesting the difference between interactive and textual functions of the negative utterance.

Modern Times: The Grammaticization of the Anterior in Contemporary Hebrew

Danny Kalev

An *anterior*, or perfect tense, signals an event that occurs prior to reference time and is relevant to the situation at reference time (Bybee et al. 1994: 54). Formally, an anterior encodes a temporal upper bound R and an event E. The latter must end before R (Reichenbach 1947). In this paper I argue that Contemporary Hebrew is developing a future anterior based on *non-literal pa'al* i.e., verbs with alleged past tense morphology that refer to future events. Consider:

1. *todi'i li keshehiga 'at* (Bar 2003: 97)
 inform-FUT-2-F DAT-1-SG when-COMP-arrive-PAST-2-F
 ‘let me know when you arrive (lit. arrived)’

Following Reichenbach's notation, the diagram in 2 represents the temporal structure of 1:

2. S-----E-R--->future
 Where:

החוג הישראלי לבלשנות

על שם חיים רוזן

דברי המפגשים השנתיים ה-29 וה-30

חוברת 20

תשע"ה

בעריכת

אביב אמית

חוה בת-זאב שילדקרוט

אוניברסיטת תל אביב

הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין

**דברי המפגש השנתיים
של
החוג הישראלי לבלשנות
על שם חיים רוזן
20**

**Proceedings of the Haiim B. Rosén
Israeli Linguistic Society
Volume 20**

תודות לרותי בורשטיין, קרן דובנוב וחגית שפר על העזרה בעריכת המאמרים

כל הזכויות שמורות למחברים 2015

ISSN 0792-0253

Printed in Israel 2015

נדפס בישראל תשע"ה

תוכן העניינים

4	על השימוש באל ובל- לפני ש"ע ובכינויים בעברית בת ימינו – היבטים תחביריים וסמנטיים	רות בורשטיין וקרן דובנוב
22	על ההבחנה הרצויה בין פונטיקה לפונולוגיה בסוגיית עיצורי הלוע בעברית הישראלית	ישי נוימן
40	המעמד התחבירי של מילת השלילה "לא" בעברית המדוברת	לאון שור
51	זמנים מודרניים : הגרמטיזציה של האנטריור (anterior) בעברית בת-זמננו	דני כלב
61	התפתחויות סמנטיות בלשון חז"ל – השדה הסמנטי של תענוג	אריה אולמן
81	בין אחידות לנאמנות - הסגלה צורנית של מילים שאולות בערבית	ליאור לקס
95	דמויות בנרטיב כמאפייני מעמד טקסטואלי של קטע הטקסט	לאה סביצקי
103	מבט קוגניטיבי על תוארי הפועל רק וסך הכל	חגית שפר
114	מקצב בדיבור ספונטני : ממצאים ראשוניים	ורד זילבר-ורוד
129	מהירות הדיבור, תולדות השפות והעברית שלנו	יהודית רוזנהויז

I תקצירים באנגלית

תוכן העניינים באנגלית